

1903 Malazgirt depreminin İngiliz belgelerine yansımaları, misyoner ve konsolosların yardım çalışmaları¹

Tülay Keskin¹ 

¹ Tarih Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye.

ÖZET

Türkiye, Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almaktadır. Kuzey Anadolu Fayı, Doğu Anadolu Fayı ve Batı Anadolu Grabenler Bölgesi olarak adlandırılan alanlarda, geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok deprem meydana gelmektedir. Bu fay hatları üzerinde yaşanan depremler büyük yıkımlara ve insan kayıplarına sebep olmuştur. Bu depremlerden biri de 1903'te Malazgirt ve çevresinde yaşanmıştır. Deprem, Malazgirt merkezi ve çevresinde binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve büyük yıkıma sebep olmuştur. Öyle ki Malazgirt antik duvar kalıntıları dahi tamamiyle yıkılmıştır. Depremin neden olduğu yıkım ve kayıplar Bitlis vilayetinde görev yapan İngiliz konsolosları Frederick G. Freeman ile W. J. Heathcote'un ve Amerikan misyoneri Dr. Underwood'un raporlarına da yansımıştır. Konsolos ve misyonerler de deprem bölgesine giderek incelemelerde bulunmuşlardır. Vilayet yöneticileriyle görüşerek yaşananları yakından takip etmişlerdir. Çeşitli yabancı kaynaklardan kendilerine tahsis edilen yardımları depremlere dağıtmışlardır. Nitekim bu çalışmada 1903 Malazgirt depreminin İngiliz belgelerine yansımaları ele alınmıştır. Konsolosların ve misyonerlerin deprem bölgesiyle ilgili gözlem ve değerlendirmelerinin yanı sıra bölgedeki yardım faaliyetleri de incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Malazgirt, deprem, misyoner, İngiliz konsolos, Bitlis

Reflections of 1903 Malazgirt earthquake on British documents, relief works of missionaries and consuls

ABSTRACT

Türkiye is located in the Alpine-Himalayan earthquake zone. In the areas called the North Anatolian Fault, the East Anatolian Fault and the West Anatolian Graben Region, many earthquakes occur today as in the past. Earthquakes on these fault lines have caused great destruction and human losses. One of these earthquakes occurred in 1903 in and around Malazgirt. The earthquake caused thousands of people to lose their lives and caused great destruction in and around the center of Malazgirt. So much so that even the ruins of the ancient walls of Malazgirt were completely destroyed. The devastation and losses caused by the earthquake were also reflected in the reports of British consuls Frederick G. Freeman and W. J. Heathcote and American missionary Dr. Underwood. The consuls and missionaries also visited the earthquake zone and made investigations. They were met with the provincial administrators and closely followed the developments. They distributed the aid allocated to them from various foreign sources to the earthquake victims. As a matter of fact, this study focuses on the reflections of the 1903 Malazgirt earthquake on British documents. In addition to the observations and evaluations of the consuls and missionaries about the earthquake region, the relief activities in the region are also analyzed.

KEYWORDS

Malazgirt, earthquake, missionary, British consul, Bitlis

¹ Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2020 yılında kabul edilen "II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayetinde İngiliz Konsoloslarının Faaliyetleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Deprem, tektonik kuvvetlerin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar halinde yayılması sonucu geçtiği hat üzerinde yeryüzünü kuvvetle sarsması olayıdır. Depremler çok kısa sürede gelişmekte ve şiddetleri ölçüsünde can ve mal kayıpları yaşanmasına sebep olmaktadır (Yapıcı, 2015: 15). Dünya’da iki önemli deprem kuşağı bulunmaktadır. Bunlarda biri özellikle Japonya’da etkili olan ve Büyük Okyanus’u çevreleyen Pasifik Deprem Kuşağı, diğeri Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı Alp-Himalaya Deprem Kuşağı’dır. Aynı zamanda Türkiye, Kuzey Anadolu Fay Zonu olarak isimlendirilen etkili bir fay hattını da barındırmaktadır. Bu hat, Marmara Bölgesi’nden başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi’ne ulaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin büyük bir kısmı birinci derece deprem bölgesinde bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi de, aktif fay yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerden biridir. Doğu Anadolu Fayı, Türkiye’nin doğusunda Karlıova ile Iskenderun Körfezi arasında kuzeydoğu ve güneybatı doğrultusunda uzanan bir faydır. Buna bağlı olarak, Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Murat-Van Bölümü içinde yer alan Muş ve çevresi de yine birinci derecede tehlikeli deprem kuşağı içinde yer almaktadır (Işık vd., 2017: 422). Tarih boyunca bu fay hatları üzerinde yaşanan depremler büyük yıkımlara ve insan kayıplarına sebep olmuşlardır. 1903 yılında yaşanan Malazgirt depremi öncesinde yaşanan büyük çaplı diğer depremlere; Erzurum (1854), Bursa (1855), Çeşme ve Sakız Adası (1881), Çeşme ve Urla (1883), Malatya (1893), İstanbul (1894), Balıkesir (1898), aynı yıl içerisinde Sivas’a bağlı Koyulhisar ve Hamidiye kazaları(1898), ve Aydın ile Denizli (1899) depremleri örnek olarak gösterilebilir (Aktaş, 2019: 15-16). Son olarak 6 Şubat 2023’te Kahramanmaraş merkezli 11 ili etkileyen 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki depremlerde de önemli ölçüde can ve mal kaybı yaşanmıştır.

1895 yılında Bitlis vilayetinde Bitlis İngiliz Konsolosluğu kurulduğu sırada bölgede George P. Knapp², Mr. Cole³ ve Dr. Reynolds⁴ misyoner olarak görev yapıyorlardı. 1850’lerden itibaren Bitlis vilayetinde faaliyet gösteren Protestan misyonerler, bu bölgedeki Ermenilerin dini inançları, kültürleri ve sağlık konularıyla ilgilenmişler ve onlar için okullar, kiliseler ve hastaneler açmışlardır. Misyonerler tarafından kurulan bu okullar, çeşitli fikir akımlarının Osmanlı topraklarında yayılmasına aracılık etmiştir. Bitlis Amerikan Misyoner Mektebinde eğitim gören Ermeni öğrenciler, akrabalarına ve komşularına isyan fikirlerini aşılayarak bu hareketlerin Ermeniler arasında yayılmasını sağlamışlardır. Böylece Ermeniler uzun süredir bir arada yaşadıkları Müslümanlara karşı saldırgan bir tutum izlemeye başlamışlardır.

Bitlis İngiliz Konsolosluğunun kurulmasından sonraki süreçte Bitlis konsolosları ve bölgedeki misyonerler işbirliği içerisinde olmuş ve faaliyetlerini bir arada yürütmüşlerdir. Birlikte sürekli olarak Ermenilere maddi ve manevi yardımda bulunmuşlar ve onları her koşulda desteklemişlerdir. Frederick G. Freeman de 1901 yılında Bitlis’e konsolos olarak tayin edildiğinde burada bulunan misyonerler ile birlikte çalışmıştır. (COA, DH. ŞFR. 267/79.; COA, Y. PRK. ZB, 31/56.; COA, Y. PRK. UM. 56/98.) Bitlis Konsolosu Frederick G. Freeman 1903 yılının başlarında sağlık sorunları yaşamaktadır ve apandist ameliyeti olmak için İngiltere’ye gitmek istediğini başkonsolosluğa bildiren raporlar göndermiştir. Tam da o günlerde Bitlis vilayetine bağlı

² George P. Knapp, Amerikan Coard tarafından Bitlis’e gönderilen George Cushing Knapp’ın oğludur. Bitlis Amerikan Kolejinin müdürüdür. Bitlis’te doğmuş ve çocukluğunu burada geçirmiştir. Ermeni çocuklarına ihtilal ve isyan düşüncesini aşılayan ve Ermenileri, Osmanlı Devleti’ne ve Türk milletine düşman eden kişidir. Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895- 1896), Cilt: II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 96, Ankara, 2008, s. 97-98.; Haluk Selvi, "Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis’te Ermeni olayları (1893-1896), Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu, TTK Yayınları VIII. Sayı:14, 23 Ocak 2014, Ankara, s. 201.

³ Mr. Cole, George C. Knapp’ın 1893’te Bitlis’te kurduğu Proestan Mektebinin müdürü idi. Misyoner Cole, Sason olaylarının kişikirtıcı olarak anılmaktadır. Misyoner Cole ve Bitlis konsoloslarının çok yakın ilişki içerisinde oldukları ve oradaki faaliyetlerini birlikte yürüttükleri görülmektedir. Selvi, s. 201.

⁴ Dr. Reynolds, Van’da görev yapan bir misyonerdi. G. P. Knapp’ın arkadaşıydı ve birlikte çalışıyorlardı.

Malazgirt'te büyük bir deprem meydana gelmiştir. Konsolos Freeman sağlığı el vermediği için deprem bölgesine gidememiş ancak bölgede bulunan Amerikan misyonerlerinden Doktor Underwood depremin yaşandığı bölgeye gitmek için vilayet yönetiminden izin istemiştir. İsteği kabul edilen Misyoner Dr. Underwood beraberinde Konsolos Freeman'ın kavası⁵ ile birlikte 3 Mayıs'ta deprem bölgesine gitmişlerdir. Dr. Underwood, bölgede depremin neden olduğu yıkım ve kayıplar hakkında Freeman'ı bilgilendirmiştir. Ayrıca deprem ile ilgili hazırlanmış olduğu raporların bir kopyasını da göndermiştir. (Freeman'dan O'conor'a, No 4, 2 Mayıs 1903, FO 195/2147. s. 131-134). Bitlis Konsolosu Freeman'dan sonra Bitlis'e konsolos olarak atanan ve mayıs ayında Bitlis'teki görevine başlayan W. J. Heathcote, Malazgirt'de meydana gelen deprem ve depremin neden olduğu kayıplar hakkında başkonsolosluğa bilgi vermeye devam etmiştir. Bitlis Amerikan Misyoneri Cole ile birlikte deprem bölgesindeki depremzedelere yardımda bulunmuşlardır.(COA, Y. PRK. ASK., 194/10. ; COA, DH. TMIK. M., 143/69., COA, DH. TMIK. M., 145/40.)

Tarih boyunca büyük depremlerin meydana getirdiği kayıplar ve sonrasında yaşanan sosyal ve ekonomik durum tarih bilimi tarafından inceleme konusu olmuştur Depremin yaşandığı yıllarda Malazgirt, Bitlis vilayetine bağlı Muş sancağının bir kazasıydı. Bu çalışmada 1903 yılında meydana gelen Malazgirt depreminin neden olduğu kayıpların ve sonrasında yaşananların bölgede bulunan Amerikan misyonerlerinin ve İngiliz konsoloslarının belgelerine yansımaları ile bu misyoner ve konsoslosların deprem bölgesindeki yardım faaliyetleri incelenmiştir.

Malazgirt Depremi (29 Nisan 1903)

Malazgirt, 13.700 metre dip uzunluğundaki sönmüş bir volkanik dağ olan Süphan Dağı'nın kuzey batısına uzanan ve lav tabakasının ağzına yakın bir şekilde, Murat Su'ya veya Doğu Fırat'a yakın bir mevkide bulunmaktadır. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Malazgirt depremi meydana geldiği yılda Bitlis vilayetinde konsolos olarak Frederick G. Freeman görev yapıyordu. Freeman, Bitlis yardımcı konsolosu olarak görev yaptığı süre boyunca, Bitlis vilayetindeki siyasi, ekonomik, sosyal, idari ve askeri gelişmeler hakkında raporlar hazırlamıştır. Ayrıca Malazgirt depreminin yol açtığı yıkım ve sonrasında yaşanan kayıplar hakkında raporlar kaleme almıştır.

Malazgirt depremi, 29 Nisan 1903'te gece saat iki buçukta meydana gelmiştir. Depremin artçıları sabaha kadar devam etmiştir. Bölge sakinleri ve askerler geceyi çadırlarda geçirmişlerdir. İlk edinilen bilgilere göre, depremde hayatını kaybedenlerin durumları şu şekildedir: Malazgirt'te ve çevre köylerde 8 ya da 10 köyün tamamı yıkılmış ve nüfusun büyük çoğunluğu hayatını kaybetmiştir.

300-400 hanenin bulunduğu ve 1500-2000 kişinin yaşadığı Malazgirt merkezde 100 ila 200 kişi hayatta kalmıştır. 8-9 yıl önce Hamidiye askerleri için yapılmış olan bir caminin yıkılması sonucunda da 200 askerden 80'i hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda depremde Antik Malazgirt duvar kalıntılarının tamamı yıkılmıştır. Bulanık ve Gop da dâhil olmak üzere 831 kişi hayatını kaybetmiş ve 700'den fazla kişi yaralanmıştır. Gop ve Malazgirt arasındaki köylerde ise 640 kişi hayatını kaybetmiştir. Freeman, 640 kişinin Bulanık kazasında ölen 831 kişiye dâhil olup olmadığını ilk başlarda tespit edemediğini bildirmiş, Ahlat ve çevre köylerde 67 ölü, 46 yaralı olduğunu rapor etmiştir. (Freeman'dan O'Conor'a, No 4, 2 Mayıs 1903, FO 195/2147: 131-134). Osmanlı belgelerinde depremde toplam 2803 kişi hayatını kaybetmiş, 12000 bina kullanılamaz hale gelmiştir. İlk belirlemelere göre 80 asker aileleriyle birlikte enkaz altında kalmıştır. Ancak daha sonra 831 askerin hayatını kaybettiği ifade edilmiştir. (COA. Y.A. HUS. 447/18.; COA. BEO, 2056/154199.; COA. Y. MTV, 243/00041.; Tanış, 2018: 62).

⁵ Kavas, elçilik ve konsolosluklarda çalışan ve özel kıyafetleri olan koruma memurlarıdır.

Muş Mutasarrıfı kısa süre içerisinde depremin yaşandığı bölgeye gitmiştir. Deprem bölgesine Muş'tan çadır yardımı giderken, Gop ve diğer yerlerden de ekmek ve tahıl gönderilmiştir. Gop'tan ve Muş'tan birer tane, Bitlis'te bulunan üç askerî doktordan da biri olmak üzere Malazgirt'e üç doktor gitmiştir. Konsolos Freeman ve Amerika misyonerlerinden Dr. Underwood da, hem bilgi almak hem de deprem bölgesine yardım etmek istediklerini iletmek üzere Vali ile görüşmüşler ve bu talepleri uygun bulunmuştur. Görüşme esnasında Valinin İstanbul'dan da yardım isteyeceğini söylediği raporlarda görülmektedir. İstanbul'da deprem sonrasında bölgedeki genel durumun tetkik edilmesi amacıyla bir komite oluşturmuştur. Raporunda, Vali ile görüşmesi sırasında İstanbul'dan gelecek olan bu komite hakkında bilgi edinmek için bir şey sormadığına pişman olduğunu söyleyen Freeman, komitenin bölgeye yararından çok zararı olacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ancak Freeman'ın raporunda bu yöndeki düşüncesinin kaynağının ne olduğu hakkında bir ifade geçmemektedir.

Depremzedelere yardım etmek için Vali'den izin alan Misyoner Dr. Underwood, 3 Mayıs'ta deprem bölgesine gitmek için hazırlıklara başlamıştır. Freeman ise sağlığı el vermediği için deprem bölgesine gidememiştir. Her ne kadar kendisi deprem bölgesine gidememiş olsa da kavasını Misyoner Underwood ile deprem bölgesine göndermiştir. (Freeman'dan O'Conor'a, No 4, 2 Mayıs 1903, FO 195/2147. s. 131-134).

Deprem bölgesine giden Underwood, 7 Mayıs'ta Ahlat Kaymakamı Ahmet Besim Efendi⁶ tarafından davet edilmiştir. Underwood, yıkılmış köyleri ziyaret eden Kaymakam'a eşlik etmiştir. İlk olarak 300 nüfuslu bir Çerkes köyü olan Yoğurtyemez'i ziyaret etmişlerdir. Bu köyde 4 kişi hayatını kaybetmiş, 4-5 kişi de yaralanmıştır. Kaymakam ile misyonerin ayrılmasından bir gün sonra yaralılarından 1 kişi daha hayatını kaybetmiştir. Kaymakam ve Misyoner daha sonra Ahçeviran' a gitmişlerdir. Bu köy depremde maddi olarak büyük zarar görmüş ancak neyse ki sadece bir iki kişi yaralanmış, hayatının kaybeden kimse olmamıştır. Hanık köyünde ise evlerin tamamı yıkılmış, 175 kişinin yaşadığı köyde 45 kişi hayatını kaybederken 15 kişi de yaralanmıştır. Köyde birçok inek ve öküzün yanı sıra 500 kadar koyun telef olmuştur. Freeman raporunda Ahlat kazasında 73 kişinin hayatını kaybettiğini, 42 kişinin yaralandığını ve Kaymakamın kendisine Ahlat kazasında yaklaşık 1500 hayvanın telef olduğunu söylediğini aktarmaktadır. (Freeman'dan O'Conor'a, No 5, 9 Mayıs 1903, FO 195/2147: 152-157). Ahlat'ı Underwood'dan başka hiçbir doktor ziyaret etmemiş, yalnızca komşu köylerden yardım için yaklaşık 20 kişi gelmiştir. (Dr. Underwood'dan Mr. Peet'e, 16 Mayıs, 1903, FO 195/2147: 193- 197).

Hükümet, hayatını kaybedenlerin defnedilmesi için bölgeye yardım malzemeleri göndermiştir. Bölgeye ekmek, giysi ve tıbbi yardımlar ulaştırılmış, gerekli görülen yerlerde un yardımı da yapılmış, fakat o ana kadar henüz çadır gönderilememiştir. Bölgedeki mevcut çadır sayısı Malazgirt'te askerlerin kullandıkları da dâhil olmak üzere 100 adettir.

Malazgirt'te 329 ev, 15 değirmen, 118 dükkan, 3 cami ve 2 de kilise yıkılmıştır. Underwood'a kavası tarafından iletilen bilgide Malazgirt'te sadece bir binanın ayakta kaldığını aktarırken anlatılan durumu kendisinin henüz bizzat görmediğini, buna karşılık bölgedeki yardım faaliyetlerin iyi olduğunu ifade etmiştir. (Freeman'dan O'Conor'a, No 5, 9 Mayıs 1903, FO 195/2147: 152-157).⁷

Misyoner Dr. Underwood bizzat Malazgirt'e gittiğinde Muş Mutasarrıfı tarafından kabul edilmiştir. Malazgirt'te belli bir süre konaklayacağı için Mutasarrıf, askerlere Underwood'un çadırını kurdurmuştur. Underwood, kaleme aldığı raporunda daha detaylı bir soruşturma yapılan kadar bölge sakinlerinden edineceği malumatları dikkate alındığını söylemekte ve kendisine bildirilenlere göre Malazgirt'in nüfus istatistiği hakkında; 11.424 erkek, 5040 kadın

⁶ Ahmet Besim Efendi 1901 yılının ilk aylarında Ahlat'a Kaymakam olarak atanmış 1903 yılı sonlarına kadar burada görev yapmıştır. DH. MKT. 2496/73; TFRI..A... 15/1470.

⁷ Deprem yol açtığı hasar ve zayıt, ayrıca depremzedelerin ihtiyaçların karşılanması yolundaki çalışmalar için bkz: COA. Y.PRK. ASK.,195/1.; COA. Y.PRK. UM.,195/1.; COA. Y.PRK. ASK.,195/3.

olmak üzere toplamda 16.467 Müslüman; 2.417 erkek, 2.201 kadın toplamda 4.618'de Ermeni olduğu bilgilerini vermektedir.

Underwood'un bildirdiğine göre Malazgirt'te hayatını kaybedenlerin sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1 1903 Malazgirt depremivrnnde hayatını kaybedenler

	Müslümanlar	Ermeniler	Askerler ve aileleri	Memurlar*	Toplam
Erkek	88	50	50	20	208
Kadın	95	45	15	19	174
Çocuk	208	76	8	55	347
Toplam	391	171	73	94	729

Yukarıdaki istatistiğe göre 21.085 nüfusa sahip olan Malazgirt'te 729 kişinin hayatını kaybettiği görülmektedir. Underwood, daha önce Malazgirt nüfusunun yaklaşık yüzde doksanınin hayatını kaybettiği düşünüldüğünü ve yukarıda verilen sayıların daha önceki verdiği bilgiler ile uyuşmadığını belirtmektedir.

Malazgirt'e bağlı 23 köyde ise toplamda 785 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunların 548'i erkek, 237'si ise kadındır. Underwood bu bölgedeki yaralıların sayısını bildirmemiş ve Bulanık ile ilgili de herhangi bir ayrıntı göndermemiştir. Bölgedeki incelemeleri sırasında Freeman'ın kavası ile Underwood'a nereye giderseler gitsinler halk tarafından geçici olarak konaklayacakları yerin hazırlanmış olması da raporda aktarılan ilgi çekici bir detaydır.

Depremde yaşanan kayıplara dair yukarıda verilen bilgiler Underwood tarafından Freeman'a iletilmiştir. Bunun üzerine Freeman, 8 Mayıs'ta Vali ile görüşmüş ve Vali, deprem bölgesine yardım fonundan yaklaşık 110.000 kuruş yardım yapıldığını, ancak Malazgirt'e gelen komisyon hakkında bilgi sahibi olmadığını söylemiştir. Ayrıca kendisine Underwood'un bölgedeki hizmetlerini bildiren bir rapor ulaştığını ve en yakın zamanda kendisine teşekkürlerini iletteceğini de sözlerine eklemiştir. (Freeman'dan O'Conor'a, No 5, 9 Mayıs 1903, FO 195/2147: 152-157).

3 Mayıs'ta deprem bölgesine giden Misyoner Dr. Underwood, yukarıda isimleri verilen köylerin dışında Malazgirt kazasına bağlı Yaramış ve Kazalı köyünü; Bulanık kazasına bağlı Leter, Piluz, Derik, Macidli ve Şeyh Yakup köylerini ziyaret etmiş ve buralarda yaralıların tedavileri ile ilgilendikten sonra 15 Mayıs'ta Bitlis'e geri dönmüştür.

Dr. Underwood'un deprem bölgesinden ayrılması üzerine kendisinden bölgedeki durumla ilgili bir değerlendirme yapması istenilmiştir. O da döndükten bir gün sonra deprem bölgesiyle ilgili gözlemlerini ve değerlendirmelerini içeren bir mektup kaleme almıştır. Underwood bu mektubunun bir kopyasını da Freeman'a vermiştir. Mektubun içeriği ve Underwood'un bölgeyle ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir: Depremde çok az kişi hayatta kalmıştır. Bu sebeple yaralı sayısı oldukça azdır. Yaralılara, 3'ü askeri doktor ve 1'i Muş'taki yeni belediye doktoru olmak üzere dört hekim tarafından bakılmaktadır. Dr. Underwood diğer doktorlarla birlikte devriye gezerken gözlemediği kadarıyla yaralıların 40 yaşını aşmamış olduklarını ve bunların çoğunun hafif yaralandığını görmüştür. Deprem bölgesinde geçici bir hastane inşa edilmediğini ve yaralılara açık havada pansuman yapıldığını belirtmiştir.

Dr. Underwood ve beraberindekiler bir saatlik yürüyüş sırasında 11 hayvan ölüsü tespit etmişlerdir. Bunların enkazdan çıkarılma çalışmalarının devam ettiğini görmüşlerdir. Konu hakkında bilgilendirilen Mutasarrıf, ölen hayvanların enkazdan çıkarılıp gömülmelerini emretmiştir. Hava genel olarak temizdir ve istisnalar dışında nahoş bir koku yoktur. Dr. Underwood, durumun zorluğu göz önüne alındığında, sağlık hizmetlerinin sağlanması için çalışanların takdir edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Havanın çok da ılık olmamasına rağmen yaralarına müdahale için üzeri çıkarılan küçük çocuklara üzülüğünü belirten Underwood, ölenlerin genel olarak sığ çukurlara gömüldüğünü mezarların yeterince derin olmadığını ve kireç kullanılmadığını bildirmektedir.

Dr. Underwood'un aktardıklarına göre; 400 evin yıkıldığı Leter'in haricinde Bulanık Ovasındaki durum daha iyidir. Leter nüfusunun yarısı Ermenidir ve orada hayatını kaybeden 250 kişinin 121'i Ermeni'dir. Leter'deki 250 kişinin de dâhil olduğu 4 köyde toplam 355 kişi hayatını kaybetmiştir. Oldukça sağlıklı bir ortamın olduğu Leter'de çok sayıda gömülmemiş hayvan cesedi bulunduğunu aktarmaktadır. Bölge sakinlerine vefat eden kişilerin defnedilmesi için yardım sağlanmamıştır. Köylüler kendi imkânlarıyla defin işlemlerini yapmaya çalışmışlardır. Malazgirt'e göre buradaki kayıp daha azdır. Köyü iki defa ziyaret eden Underwood yaralıların, özellikle Ermeni kadınlardan bazılarının, tıbbi yardım almadıklarını görmüştür. Dr. Underwood'a göre burada salgın bir hastalığın olma ihtimali oldukça fazladır. Bunun yanında Hıristiyanlardan birçoğunun dağıtılan ekmeğe az sayıda alabildikleri, kayıplarını defnedecek bez bulamadıkları ve kalacak çadırları olmadığı gibi şikâyetler duyduğunu aktarmıştır. Leter'deki gibi bazı köylerin durumlarının oldukça kötü olmasının sebebi çok sayıda ölü hayvanın gömülmemiş ve dışarıda kalmış olmasıdır. Çürüyen hayvanların yaydığı koku ve suyun uzakta olması şartları fazlasıyla olumsuz etkilemiştir. (Dr. Underwood'dan Mr. Peet'e, 16 Mayıs, 1903, FO 195/2147: 193- 197).

Yukarıda bahsedildiği gibi Leter'in dışında Bulanık Ovasındaki can kayıpları çok az olmakla birlikte mülk ve hayvan kaybı oldukça fazladır. Sadece Leter'de 850 hayvanın telef olduğu toplamda ise bu kaybın 1500'ü bulunduğu tahmin edilmektedir.

Underwood, bölgede sağlık hizmetlerinin övgüye değer şekilde yürütüldüğünün altını bir kez daha çizerek, yardımların doğru yönlendirilmesi gerektiğini, ekmeğe acil ihtiyaç duyulmasa da tohumluk tahıl, basit ev gereçleri, gerekli hayvan yardımların yapılmasını, ölenlerin kireçlenerek gömülmesini ve yaralıları için geçici bir hastane inşa edilmesini ya da bir sahra çadırı kurulmasını önermiştir. (Dr. Underwood'dan Mr. Peet'e, 16 Mayıs, 1903, FO 195/2147: 193- 197). Bunların yanında oradan ayrılmadan önce ortada kalan hayvan leşlerinin köylerden toplanması gerektiğini belirtmiştir. Underwood'un önerilerini dikkate alan Vali, gerekenin derhal yapılması konusunda yöneticilere telgraf göndermiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 9, 9 Haziran 1903, FO 195/2147: 189-192).

1903 Malazgirt Depremi Sonrasındaki Yardım Faaliyetleri

Konsolos Frederick G. Freeman, 1903 yılının başında sağlık sorunları olduğu gerekçesiyle nisan ayında İngiltere'ye gidip sağlık kontrolünden geçme istediğinin kabul edilmesi üzerine Bitlis Konsolosluğu'na 20 Nisan 1903'te W. J. Heathcote atanmıştır. 1903 yılının mayıs ayında Bitlis'teki görevine başlayan W. J. Heathcote, 29 Nisan'da Malazgirt'de meydana gelen deprem ve depremin neden olduğu kayıplar hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. Rahatsızlığından dolayı deprem bölgesini ziyaret edemeyen eski Konsolos Freeman'ın doğrudan edinerek ilemediği bilgileri Konsolos W. J. Heathcote bizzat göndermiştir. 1903 yılı raporlarında depremle ilgili kayıplar ile yardım faaliyetleri hakkında da bilgiler vermiştir.

Heathcote, görevine başladıktan sonra Bitlis Valisi Hüsnü Bey ve Muş Mutasarrıfı ile görüşerek deprem bölgesiyle ilgili ve orada yürütülen yardım faaliyetleri hakkında bilgi almıştır. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 9, 9 Haziran 1903, FO 195/2147: 189-192).⁸ Vali Hüsnü Bey de deprem bölgesindeki yardım faaliyetlerini kontrol etmek için 16 Mayıs 1903'te Malazgirt'e gitmiştir. Heathcote, Vali ile görüştüğünde, Vali'nin Freeman'a vilayette toplanan yardım parasının 110.000 kuruş değil yaklaşık 24.000 kuruş olduğunu, Osmanlı hükümeti aracılığıyla 50.000 kuruş yardım parasını dağıtacağını, komşu vilayetlerden yapılacak yardımlar ile birlikte toplamda 150.000 kuruş toplanabileceğini söylediğini öğrenmiştir.

⁸ Depremin hemen ardından yerel yöneticiler hükümetten bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine hükümet, Van ve Erzurum gibi çevre vilayetlere depremzedelere yardımda bulunmaları için emir göndermiştir. Yapılan ilk araştırmalarda acil olarak 150 çadıra, enkaz altında kalanların çıkarılması için kazma, kürek gibi aletlere ve yüz ameleye ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Hükümet depremzedelere daha fazla yardımda bulunabilmek için bazı vilayetlerde yardım kampanyası başlatmıştır. Ayrıca bölgenin yeniden imar edilmesi için Bitlis vilayetine 129.500 kuruş gönderilmiştir. Bunu yanında Malazgirt ve Bulanık halkı 1903 yılının öşür vergisinden muaf tutmuştur. COA, İ.HUS, 105/1.; COA. BEO, 2056/154199. COA. BEO, 2058/154316.; Tanış, 2018: 63.

Muş Mutasarrıfı ile görüştüğünde ise Malazgirt ve Bulanık kazalarında 2.626 kişinin hayatını kaybettiğini, Ahlat'ta hayatını kaybeden 73 kişi ile birlikte toplamda 2.699 kişinin öldüğü ve 7.000 öküz, 6.400 inek, 11.500 koyun ve tüm mandaların da telef olduğunu öğrenmiştir. Mutasarrıf, bu sayıların biraz abartıldığını düşündüğünü ifade etmiştir.

Heathcote, Malazgirt'i ziyaret eden tek Avrupalı olan Dr. Underwood'dan öğrendikleri kadarıyla yetkililerin sonbaharda olduğu gibi mısır hasadına kadar bölgede ekmek dağıtmaya devam ederlerse bölgenin açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacağını, şikâyet sayısının çok az olmasından dolayı işlerin iyi yürütüldüğünü bir kez daha bildirmiştir. Ayrıca her ne kadar insanlar büyük bir sıkıntı içinde olmasa da hayatta kalan köylülerin gelecek kışı kendi köylerinde geçirmeleri için çok sayıda evin yeniden inşa edilmesini, çatı yapımında kullanılmak üzere kereste getirmenin iyi olacağını önermekteydi. Yıkılan evlerdeki mevcut keresteler yakacak olarak kullanılıyordu, duvarlar için gerekli taşlar zaten mevcuttu. 11 Mayıs'ta "Levant Herald" da (Haftalık Bütçe), lazım olan kerestenin temin edilmesi amacıyla civardaki ormanlardan ağaç kesilmesine izin verilmiştir. Ancak Heathcote, Malazgirt çevresinde çok az ağaç bulunmasından dolayı bu iznin, gereken kerestenin temin edilmesinde küçük bir payı olacağını düşünüyordu.

Depremzedelere inşaat yapımı için Westminster Dükü tarafından kereste yardımı sağlanmıştır. Deprem, ilkbahar ekimlerinden hemen önce meydana geldiği için sadece ekim zamanının gecikmiş olması ile kalmamış, öküzlerin çoğunun telef olması tarımı imkânsız hale getirmiştir. Heathcote, kereste yardımının yanında, ekim için özellikle hasat yetersizliğini gidermek adına tohumluk darı yardımının faydalı olacağını, ayrıca öküz yardımının yapılabileceğini ancak onların korunması için uygun yerlerin olmadığına çalınabileceklerini, aynı durumun para yardımları için de geçerli olduğunu ifade etmiştir.

Heathcote, Malazgirt bölgesine gitmesi için kendisine izin verilirse bölge için gerekli olan acil ihtiyaçları daha iyi tespit edeceğini O'Conor'a iletmiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 9, 9 Haziran 1903, FO 195/2147: 189-192). Heathcote 10 Haziran'da bir kez daha deprem bölgesine gitmek için izin istemiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, tel, 10 Haziran 1903, FO 195/2147: 179). Bu arada Heathcote "Tütün Reji"⁹ müdüründen deprem bölgesinde dağıtmak için 100 Türk lirası almıştır. Kendisi paranın kullanılması ile ilgili olarak, deprem yerlerini ziyaret etmeden, zor durumda olanlara en iyi şekilde nasıl fayda sağlayabileceğini değerlendiremeyeceğini ve kendisinin oraya gönderebileceği güvenilir birisini bulamadığını bildirmiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 10, 15 Haziran 1903, FO 195/2147: 198-199). Malazgirt'e gitmek için kendisine izin verilmesini bekleyen Heathcote, bu arada Bitlis'te birkaç kez Ermeni manastırına giderek oradaki Ermeni çocuklarına 15 lira dağıtmıştır. (COA. DH. ŞFR., 307/111.; COA. TMIK. M., 148/8). Deprem bölgesine gitme fikrinde ısrar eden Heathcote, kendisine izin verilmesi halinde 15 Temmuz'da Malazgirt'e gidebileceğini bir kez daha O'Conor'a iletmiştir. Heathcote'ın bu ısrarı neticesinde kendisine izin verilmiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, tel, 13 Temmuz 1903, FO 195/2147: 214).

W. J. Heathcote, Bitlis Amerikan Misyoner Cole ile birlikte deprem bölgesine gitmek için 15 Temmuz Çarşamba günü Bitlis'ten ayrılmıştır. 15 saatlik yolculuktan sonra ertesi gün öğlen depremin merkezi olan Malazgirt kazasına ulaşmışlardır. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287). Heathcote Westminster Dükü tarafından depremzedelere dağıtması için kendisine gönderilen 100 lirayı ve İstanbul'daki İncil Evi'nin Amerikan heyeti tarafından Cole'a gönderilen 100 lirayı depremzedeler arasında dağıtmayı planlamışlardır. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 11, 4 Ağustos 1903, FO 195/2147: 264-267.; Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287).

Heathcote ve Cole birlikte önce hasar gören en batıdaki 150 hanelik Hristiyan köyü Kakarlu'ya gitmişlerdir. Kakarlu'dan ayrıldıktan sonra Malazgirt'e geçmişlerdir. Burada hangi köyün yardıma

⁹ Osmanlı Devleti tütün tekeli 42 yıl boyunca elinde tutan tütün rejisi, devletin Kırım Savaşıyla başlayan iç ve dış borçlanma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devletin borçlarını halktan kesilen vergilerle ödeme amacı ile kurulan Düyun'ı Umumiye İdaresi'nden Reji Şirketine devredilen Osmanlı tütünleri idaresi yabancı sermayeye dayalı ilginç bir özelleştirme modeli olarak yorumlanmaktadır.

daha muhtaç olduğunu anlamak için çeşitli köyleri ziyarette bulunmuşlar ve çevre köylerde özellikle güneyde bulunanların daha çok hasar gördüğünü tespit etmişlerdir. Malazgirt'te 300 evin tamamı, bunun yanında sağlam hükümet binaları, iki cami, Ermeni kilisesi ve antik duvarın büyük bir kısmı harap olmuştu. Resmi raporlara göre yaklaşık 100 ev tekrar inşa edilmiş olsa da birçok aile hâlâ kulübe ve çadırlarda yaşıyorlardı. İnşa faaliyetleri de yavaş bir şekilde devam ediyordu. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147. s. 286-287.; COA. BEO. 2120/158998.; COA. TMIK. M., 153/41).

Kaymakamın yardımıyla bölgenin ileri gelenleriyle iletişime geçen Heathcote ve Cole, onların yardımlarıyla Kürtler ve Ermeniler arasında en fazla yardıma muhtaç olanları gösteren iki liste hazırlamışlardır. Oradaki sakinlerden parayı herkese eşit olarak dağıtmalarını istemişler ancak onlar parayı toplam aile sayısının üçte birine dağıtmakta ısrar etmişlerdir. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287.; COA. BEO. 2120/158998.; COA. TMIK. M., 153/41).

Heathcote ve Cole tüm depremzedelere yardım edememişlerdir. En fazla hasar gören köylere yardım etme kararı almışlar ve evleri yıkılan depremzedelerden en fakir olanlarını seçmişlerdir. Sonunda nüfusa oranla 139 Kürt ve 54 Ermeni aileye toplamda 75 lira dağıtmışlardır. Bunun 50 lirası Müslüman ahaliye dağıtılırken 25 lirası Hıristiyan ahaliye dağıtılmıştır. Ailelerdeki kişilere dağıtılan miktar 7 kuruştan 136 kuruşa kadar değişiklik göstermiştir. Evlerini ve bütün hayvanlarını kaybederek yoksullukla yüz yüze gelen köylüler kendilerine yardım eden Heathcote ve Cole'a teşekkür etmişlerdir. Onlar da dağıttıkları bu parayla depremzedelerin yıkılan evleri için dışarıdan kereste alabileceklerini ve evlerini yeniden inşa edebileceklerini düşünmüşlerdir. Heathcote ve Cole bölgeden ayrıldıktan sonra insanlar uygulanan metottan memnun olmamış ve yeniden dağıtım yapmak üzere paraları geri toplamışlardır. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 12, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 284-285-286-287.; COA. BEO. 2120/158998.; COA. TMIK. M., 153/41).

Malazgirt'ten sonra Ermeni-Kürt köyü Ada'yı, Ermeni köyü Yekmal'i, Ermeni-Kürt köyü Bakiran'ı, Çerkes ve Kürt köyü Kara Ali ve Yaramış'i ziyaret etmişler ve bu köylere de aynı şekilde para yardımında bulunmuşlardır. Köylülere kış için kalacakları yer temin etmişlerdir. Sarıdavut'ta özellikle Çerkesler için benzer yardımları yapmak amacıyla hazırlık yapan Heathcote ve Cole'e köy muhtarı, dağıttıkları paraların faydasız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine köyde yardım yapılmamıştır. Heathcote parayı, yardımların kıymetini bilecek yerler için ayırdıklarını ifade etmiştir.

Heathcote ve Cole, 150 Kürt ve 80 Hıristiyan ailenin yaşadığı büyük bir köy olan Leter'de 87 Kürt ve 49 Ermeni aileye para yardımı yapmışlardır. Burada bir cami ve bir Ermeni kilisesinin yanı sıra tüm evler harap olmuştu. Burada da muhtar, tüm para ahali arasında eşit olarak dağıtılmayacaksa yardımları reddedeceklerini söylemiştir. Buradaki yardımların ardından kaldıkları Kakarlu'ya tekrar dönen Heathcote ve Cole, harabeye dönmüş 94 hanenin 60'ına yardım etmişlerdir. Tüm bu yardımların sonunda Misyoner Cole'un elinde az bir para kalmıştır. Elindeki az miktardaki tahılı da kış için çok zor durumda olanlara dağıtmayı düşünmüştür. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287). Heathcote ve Cole Malazgirt kazasından sonra Bulanık kazasına giderek buradaki depremzedelere de yardım etmişlerdir. Ancak burada ne kadar para dağıttıklarına dair herhangi bir bilgi vermemişlerdir. (COA. BEO. 2120/158998.; COA. TMIK. M., 153/41).

Heathcote ve Cole'un köy köy dolaşarak depremzedelere bu şekilde para dağıtması Babiâli tarafından hoş karşılanmamıştır. Babiâli, Ermeniler ile olan ilişkisi ve Bitlis'te gerçekleştirdiği faaliyetler nedeniyle Heathcote'in bu tutumundan rahatsız olmuş ve büyükelçiliğe bu durumu iletmiştir. Babiâli'nin evrakı üzerine İngiliz Büyükelçiliği Heathcote'a 29 ve 30 Temmuz tarihli iki adet rapor göndermiştir. Durum hakkında kendisini savunan bir rapor kaleme alan Heathcote, Vali ve Malazgirt Kaymakamı ile görüşene kadar Misyoner Cole'un ve kendisinin herhangi bir para yardımı yapmadıklarını ve daha önceki raporlarında da ifade ettiği gibi yardım etmek için en

uygun kişilerin bulunması konusunda kendilerine yardım edildiğini söylemiştir. Şahısna yöneltilen suçlamaların kati suretle doğru olmadığını Büyükelçiye ileten Heathcote, ne manastıra gittiğini ne de depremzedelere dağıtılması için kendisine verilen para dışında başka bir para dağıtmadığını bildirmiştir. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Ağustos 1903, FO 195/2147: 290-291).

Heathcote, 31 Temmuz'da Bitlis'e dönmüştür. Bitlis'e döndükten sonra deprem bölgesinde bulunan Hamidiye Komutanı Yarbay Mehmet Ali Bey'in faaliyetleri hakkında bir rapor kaleme almıştır. Heathcote, Komutan'ın bölge sakinlerine gösterdiği ilgi ve verdiği destekten oldukça etkilenmiştir. Heathcote, Şam doğumlu Mehmet Ali Bey'i akıllı ve çok enerjik bir insan olarak tasvir etmektedir Mehmet Ali Bey depremden sonra karargâhını Malazgirt'ten Gop'a nakletmişti. Heathcote da bu sırada onunla görüşme fırsatı bulmuştur. Mehmet Ali Bey hem kendisinin hem de Vali'nin Kürtler arasındaki yaygın olan kanunsuzlukları kontrol etmede kararlı olduklarını söylemiştir. Mehmet Ali Bey, bölgede birkaç hafta kalmış ve Hamidiyelere yönelik şikâyetlerin açıkça yapılabileceğine dair bir izlenim bırakmıştır. Kendisinden en az Hıristiyanlar kadar bölgedeki yerleşik Kürtler de övgüyle bahsetmektedirler. Depremi ortaya çıkardığı zor şartların dışında uzun süredir baskılara ve zulme maruz kalmış bölge sakinlerinin daha umutlu oldukları izlenimi edinen Heathcote, kimsenin Mehmet Ali Bey'in emrinin sınırlarını aşmaya cesaret edemeyeceğini, komutanın görevinin devam etmesi halinde Kürtler ve özellikle de Hamidiyeler ile ilgili daha çok şikâyet alacağını düşünmekteydi. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 13, 8 Ağustos 1903, FO 195/2147: 288-290).

Malazgirt ve Bulanık kazalarına yapılan yardımların ardından 6 Ağustos'ta Malazgirt'te yeni bir deprem meydana gelmiştir. Heathcote başlarda ne kadar can ve mal kaybı olduğuna dair bilgi edinememiş ancak bu durumun bölge sakinleri arasında büyük korku yarattığını bildirmiştir. Daha sonra Vali'den bu deprem sırasında yaşanan kayıplar hakkında bilgi almıştır. Depremde Malazgirt merkezinde hayatını kaybeden kimse olmamıştır. Yeniden onarım ve tadilat yapılan 2 ev yıkılmış diğerleri de zarar görmüştür. Çevredeki 4 köyde; 4 kişi ölmüş, 2 kişi de yaralanmıştır. Heathcote, bölge sakinlerinin köylerini terk edeceğinden ve kalanların da yaklaşan kış şartlarında hastalanacaklarından korktuğunu ifade etmiştir. Bulanık kazasına bağlı Gop'ta ise çoğu ev zarar görmüştür. Gop'ta hayatını kaybeden kimse olmamıştır ancak kazaya bağlı 4 köy neredeyse yok olmuştur. Bu 4 köyde 50 kişi ölmüş ve 86 kişi de yaralanmıştır. Ahlat kazasında ise sadece birkaç ev zarar görmüştür. (Heathcote'dan O'Conor'a, No 12, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 284-285).

Bu gelişmeler üzerine Heathcote ve Cole, emeklerin tamamıyla boşa gittiğini, bölge sakinlerinin köylerini terk edeceklerini ve başka köylere gideceklerini, bazılarının da açıkta kalıp sefil olacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca depremzedelere artık etkili bir yardım yapmanın da çok zor olacağını eklemiştirler. (Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147: 286-287).

Sonuç

Dünyada ve ülkemizde yaşanan yıkıcı depremler ve bu depremler sonucunda oluşan büyük çaplı can ve mal kayıpları deprem konusunda yapılan çalışmaları, araştırmaları ve alınacak önlemlerin önemini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla da depremler, tarih bilimi açısından da incelenmekte ve üzerinde araştırmalar yapılmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü, deprem riski açısından birinci derecede tehlikeli deprem kuşağı içinde yer almaktadır. Bu bölge, geçmişte önemli depremlere sahne olmuş ve tarihsel olarak büyük felaketlere tanıklık etmiştir. Özellikle 29 Nisan 1903 tarihinde Malazgirt'te yaşanan büyük deprem, bölgedeki insanları derinden etkileyen büyük ölçekli bir felaketti. Bu durum, uluslararası yardım kuruluşlarının ve yabancı misyonerlerin bölgeye dikkatini çekmiş ve yardım amaçlı girişimlerde bulunmalarına neden olmuştur. Örneğin, Bitlis Konsolosu Freeman ve Amerika misyonerlerinden Dr. Underwood, depremzedelere yardım etmek ve bölgedeki durum hakkında bilgi almak amacıyla vilayet yönetiminden izin istemişlerdir.

Misyoner Dr. Underwood'un ve Konsolos Freeman'in yardım teklifleri kabul edilmiş ve Underwood, 3 Mayıs'ta deprem bölgesine gitmek için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Ancak, Konsolos Freeman'in sağlık durumu elverişsiz olduğu için bölgeye gitme imkanı bulamamıştır. Bununla birlikte, Freeman, her ne kadar kendisi deprem bölgesine gidememiş olsa da kavasını Underwood ile deprem bölgesine göndermiştir.

Deprem bölgesine giden Misyoner Underwood, yıkılan köylerin birçoğunu ziyaret etmiş ve kayıplar hakkında raporlar hazırlamıştır. Deprem bölgesiyle ilgili gözlem ve değerlendirmelerini Freeman'a da göndermiştir. On gün kadar deprem bölgesinde kalan Dr. Underwood 15 Mayıs'ta Bitlis'e geri dönmüştür. Dr. Underwood'un deprem bölgesinden ayrılması üzerine, bölgedeki durumla ilgili genel bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmeye göre depremde çok az kişi hayatta kalmıştır. Hayatta kalan depremzedelere, 3'ü askeri doktor ve 1'i Muş'taki yeni belediye doktoru olmak üzere dört hekim tarafından bakılmıştır. Dr. Underwood diğer doktorlarla birlikte devriye gezerken gözlemlendiği kadarıyla yaralıların 40 yaşını aşmamış olduklarını ve bunların çoğunun hafif yaralandığını görmüştür. Deprem bölgesinde geçici bir hastane inşa edilmemiş ve yaralılara açık havada yaralılara açık havada müdahalede bulunulmuştur. Underwood, bölgedeki sağlık hizmetlerinin, mevcut olan imkanlar çerçevesinde övgüye değer şekilde yürütüldüğünü raporlarında ifade etmiştir. Bu değerlendirme, bölgedeki acil durum yönetiminin ve sağlık hizmetlerinin organize edilmesindeki başarının altını çizmektedir.

Bitlis Konsolosu Frederick G. Freeman'in görevinden ayrılmasının ardından Bitlis'e konsolos olarak atanan W. J. Heathcote, Malazgirt'de meydana gelen deprem ve felaketin etkileri hakkında bilgi toplamak ve yardım sağlamak amacıyla harekete geçmiştir. Mayıs ayında Bitlis'teki görevine başlayan Heathcote, deprem bölgesine gitmek için Bitlis Amerikan Misyoner Cole ile işbirliği yapmış ve 15 Temmuz çarşamba günü Bitlis'ten ayrılmışlardır. 15 saatlik yolculuktan sonra ertesi gün öğleyin depremin merkezi olan Malazgirt kazasına ulaşmışlardır. Heathcote Westminster Dükü tarafından depremzedelere dağıtması için kendisine gönderilen 100 lirayı ve İstanbul'daki İncil Evi'nin Amerikan heyeti tarafından Cole'a gönderilen 100 lirayı depremzedeler arasında dağıtmışlardır. Malazgirt ve Bulanık Ovasını ziyaret ederek yardım faaliyetlerinde bulunan Heathcote, 31 Temmuz'da Bitlis'e dönmüştür.

Heathcote ve Cole'un köy köy dolaşarak depremzedelere bu şekilde para dağıtması Babiâli tarafından hoş karşılanmamıştır. Heathcote'in Bitlis'teki faaliyetlerinden ve Ermenilere karşı olan tutumundan rahatsız olan Babiâli durumu büyükelçiliğe iletmiştir. Bunun üzerine Heathcote kendisini savunan bir rapor kaleme almıştır. Raporunda Misyoner Cole'un ve kendisinin, Vali ve Malazgirt Kaymakamı ile görüşene kadar herhangi bir para yardımı yapmadıklarını, yardım etmek için en uygun kişilerin bulunması konusunda yetkili kişilerin kendilerine yardım ettiklerini söylemiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı başlığı

"1903 Malazgirt Depreminin İngiliz Belgelerine Yansımaları, Misyoner ve Konsolosların Yardım Çalışmaları" başlıklı makalemizin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. Yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Agayon, A. J., R. Agayon, A. K., & T. Pentang, J. (2022). Teachers in the new normal: Challenges and coping mechanisms in secondary schools. *Journal of Humanities and Education Development*, 4 (1), 67–75. <https://doi.org/10.22161/jhed.4.1.8>
- Akkaya, B. (2021). The analysis of metaphorical perceptions of teachers related to teachers in terms of teaching approaches they adopt. *Journal of Education and Learning*, 10 (5), 109. <https://doi.org/10.5539/jel.v10n5p109>
- Aktaş, E. (2019). 1902 Çankırı depremi: Depremin etkileri ve afet yönetimi, *OTAM*, 46(15), 5-39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2160440>

- Al-Hasnawi, A. (2007). A cognitive approach to translating metaphor. *Translation Journal*, 11(3). Retrieved from <https://translationjournal.net/journal/41metaphor.html>
- Işık, E., Bozkurt, N., Taşkın, V. (2017). Muş ili yapı stoğunun kanada sismik tarama yöntemi ile incelenmesi ve bölgenin depremselliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 421-429. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409400>
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895- 1896), (2008). Cilt: II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 96, Ankara.
- Selvi, H. (2014). Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896), *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, Ankara, s. 199-219. Türk Tarih Kurumu Yayınları. https://isamveri.org/pdfdrd/D236070/2015/2015_SELVIH.pdf
- Taniş, C. (2018). Osmanlı Arşiv Belgelerinde 1903 Malazgirt Depremi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 61–66. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.303488>
- Yapıcı, H. (2015). Tarih boyunca Erzurum'da meydana gelen zelzeleler. *Mavi Atlas*, 5, 14-20. <https://doi.org/10.18795/ma.04319>.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / Osmanlı Arşiv Belgeleri

- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 2056/154199.; 2120/158998.
- Dahiliye Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR): 307/111.; 267/79.
- Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH. TMIK. M): 48/8.; 153/41.; 143/69.; 145/40.
- Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT): 2496/73.
- Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Sadaret Evrakı (TFRI..A...): 15/1470.
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS): 447/18.
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK): 195/1.; 195/3.; 194/10
- Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM): 195/1.; 56/98.
- Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB): 31/56.

İngiliz Dışişleri Arşivi / Dışişleri Arşivi

- Dr. Underwood'dan Mr. Peet'e, 16 Mayıs, 1903, FO 195/2147
- Freeman'dan O'Conor'a, No 4, 2 Mayıs 1903, FO 195/2147.
- Freeman'dan O'Conor'a, No 5, 9 Mayıs 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, No 9, 9 Haziran 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, tel, 10 Haziran 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, No 10, 15 Haziran 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, tel, 13 Temmuz 1903, FO 195/2147.
- Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, No 11, 4 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- Heathcote ve Cole'dan O'Conor'a, 7 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, No 13, 8 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Ağustos 1903, FO 195/2147.
- National Archives, Foreign Office (FO) 195/2147

Ekler

Ek 1: F.G. Freeman'dan O'Conor'a deprem ile ilgili gönderilen 9 Mayıs 1903 tarihli belge.

